

Összefoglalásként megállapíthatjuk, „Jókai gazdag regényvilága a nevek gazdag és leleményes változatosságát mutatja. Minden neve kifejező hangulatot kelt, rokon vagy ellenszenvet ébreszt már önmagában is.” /Kovalovszky: i.m. 62/.

KAPOSI JÓZSEF

KISFALUDY KÁROLY KÉT VÍGJÁTÉKÁNAK SZEMÉLYNEVEI

Kisfaludy Károly életművének és tevékenységének megnyugtató értékelése mindmáig az irodalomtörténet elintézetlen ügyei közé sorolható. Pedig „az első magyar színműíró, akinek komoly sikerei voltak, s aki tekintéllyé vált az irodalmi életben, Kisfaludy Károly” /SZERB A.: Magyar irodalomtörténet. Bp., 292./.

Változatos, sok újat hozó, nemcsak irodalmi, de politikai szempontból is rendkívül jelentős korszak vezéregyénisége volt. Írói, szerkesztői, irodalom- és színházszervezői munkásságának összegzése nem kis feladat. Ez a dolgozat is csak egy apró problémakör vizsgálatát -- az irodalmi névadás Kisfaludy Károly két legnépszerűbb vígjátékában -- tekintheti feladatának. Következtetéseivel hozzá kíván járulni egy majdan -- körültekintő elemzés és értékelés eredményeképp -- megszülető teljesebb és reálisnak mondható Kisfaludy-kép kialakításához.

A korlátozott terjedelem négy, a problémakörhöz kapcsolódó kérdés feldolgozását teszi lehetővé: 1. Kisfaludy névalkotásának tudatossága; 2. A drámai hagyományok névalkotása; a szoros értelemben vett beszélő név Kisfaludy két vígjátékában; 3. A szoros értelemben vett komikus név; 4. A névhangulat szerepe A kérők és a Csalódások című vígjátékokban.

1. A XVIII. század második és a XIX. század első felében az európai társadalmi és gazdasági változások Magyarországon is kezdik éreztetni hatásukat. Nálunk e megújulás legfőbb jellemzői: a változtatni akarás, a régivel való szakítás vágya; az elvek, elgondolások és megvalósítási kísérletek sokfélesége; politika és irodalom összefonódása, kölcsönös viszonya.

A változtatáshoz mindenféle eszközt meg kellett ragadni. Minden külföldi „ojtást” hasznosnak kellett ítélni, mert az európai fejlődéshez viszonyított alapos lemaradást kellett hirtelen ledolgozni. Hiszen „a XVII. században Franciaországnak már megvolt a maga Coneille-ja, Racine-ja és Moliere-je, Anglia pedig éppenséggel Shakespeare-rel dicsekedhetett -- a magyar dráma néhány XVI. századbéli szerény, eléggé elszigetelt, bár nem érdektelen kísérlet után, még csak fejletlen gyermekként dadog az iskolai előadások szűk keretében” /SZÁSZ KÁROLY: A magyar dráma tört. Bp., 1939. 5/.

A XVIII--XIX. század magyar literátorainak és politikusainak szeme előtt egy művelt és polgárosodó nemzet képe lebegett. Olyan közösségé, amely boldog, mert fejlett tudományos élete van, s ami ehhez elengedhetetlenül szükséges, felkészült tudósai, kiművelt emberfői is vannak, akik magas színvonalon és erkölcsiséggel írnak.

Ebben az időszakban a fordítások, magyarítások és eredeti művek alkotása egyszerre volt irodalmi és politikai tett. Az íróknak a kor eme kihívására kellett választ adniuk. Kisfaludy Károly vígjátékai témájukban, cselekményvezetésükben vagy éppen névválasztásukban jól tükrözik ezt.

Kisfaludy tehát szándékoltnan törekedett arra, hogy bemutassa a XIX. század első harmadának honi viszonyait, felvonulassa a társadalom jellegzetes típusait, nevetségessé tegye mindazt és mindazokat, ami és akik a társadalmi haladást elmaradottságukkal gátolják. Az írói névadás is ezt a művészi, politikai célt szolgálta. A kérők és a Csalódások szereplői neveinek megválasztása tehát tudatos művészi szándék eredménye.

A névnek önmagában lehet értelmi, komikai és hangulati eleme. Ez a három elem azonban egyrészt összekapcsolódhat s így hatásában egymást erősítheti, másrészt darabszinten -- más írói eszközök eredményes használatával -- valamelyik elem önmagában vett hatása felerősödhet, illetve gyengülhet, vagy más-más elem válhat hangsúlyossá, illetve homályosulhat el.

Ha az eddigi gondolatmenet helyes, akkor beszélő névnek azonban csak azt a nevet tekinthetjük, amelyik önmagában, közszói jelentésénél fogva, értelmi elemének hangsúlyossága okán jellemzi az adott típust. A drámai hagyományok fent említett neveinek jelentős része ilyen szoros értelemben vett beszélő név.

Ilyen megközelítésben A kérők című komédia Hősváry ezredeséről csak annyit sejtethetünk, hogy kiemelkedő tulajdonságokkal rendelkező, vitéz ember; nevének mindkét értelemmel bíró tagja /hős és vár/ ezt sugallja. Baltafy hasonlóképpen kemény, határozott, elszánt karakter lehet. A Perföldy név a foglalkozást tudatja velünk, viselője minden bizonnyal földekkal pereskedő ügyvéd. Várhalmi Károly vezetékneve csak a darab folyamán derül ki. Az író ezzel a ténnyel is jelezhetette, hogy a névnek ebben az esetben inkább asszociatív, mint értelmi elemét tartja fontosnak. A legtalálhatóbb s a karaktert a darab egészén végigkísérő beszélő nevet báró Szélházy kapta. A személynevekben gyakori -házy utótag itt olyan előtaggal párosul, amely az olvasóban vagy nézőben egészen más összetételt sugall: 'szeles', 'széltoló', 'szélelbélelt', 'szélhámos' stb. Ez az értelmi elem az alak színrelépésével csak erősödik.

Báró Kényesi a Csalódások című komédiában, Szélházyhoz hasonlóan, az egyetlen áldozat. A darab minden szereplője ugyanis vagy megtalálja sok-sok csalódás után a maga párját, vagy elnyeri az írói felmentést -- Kényesi kivételével. A Kényesit kísérő maró gúnyt, felmentést nem tűrő írói szándékot tükrözi a névadás is. Az alak jellegzetes, ellenszenves tulajdonságát kiemelő melléknévhez kapcsolt -i névképző adja a Kényesi nevet. A név meghatározza az egész karaktert; az író, a közönség és a többi szereplő viszonyulását -- tulajdonképpen kényesi helyét a darabban --; tettei, beszéde és a mások által róla adott jellemzés ezt az első benyomást csak kiegészíti. Azok a jellemzők, melyeket a többi szereplő sorol fel Kényesivel kapcsolatban -- „mindig érzeleg”, „szagos báró”, „olyan úr, kinek minden tetszik, de leginkább maga” -- a választott névbe összefoglalóan sűrűsödnek bele. A darab folyamán

Kényesi beszédmódja, öltözete, gesztusai, hanghordozása, tettei tulajdonképpen a névadásba belesűrített alapvető tulajdonság, értelmi elem kibontását, körülírását jelentik.

A darab másik két szoros értelemben vett beszélő neve -- Lombai és Mokány -- ezzel szemben csak különböző érzéseket sugall a néző számára. Mindkét szereplő nevét csak a dráma előrehaladtával, tetteiket, gondolataikat stb. mindjobban megismerve érezzük egyre inkább jellemzőnek. Lombairól eleinte legfeljebb annyit sejtethetünk, hogy bokros teendői vannak. Később megtudhatjuk, hogy számára „egy okos plánum! oh, az mindent felülmúl”, hogy egy szerelmi vagy „gazdaságbeli plánum” kitervelése és megvalósítása: „új élet, új világ”. Tervekből egy egész lombkoronát szerkeszt, ami azonban csak távolról -- elméletben -- tökéletes, az egyes „ágak” -- a szereplők valóságos szándékai -- keresztülhúzzák a „gazda” terveit.

Kezdetben Mokányról is csak annyit tudhatunk, hogy feltehetőleg keménykötésű, tagbaszakadt magyar ember. Később megtudjuk, hogy a magyar nemesnek azt a típusát képviseli, aki fennen hangoztatja, hogy „apám se olvasott, mégis tekintetes úr volt”, aki mélységesen megveti a várost és a városból érkezőt, mert „ott az embert az a sok jött-ment suhanc csak úgy komázza: itt egész kis király, ha van valamije”. De aki mindemellett „nem megvetendő férfi; kivéven, hogy rossz udvari mestere volt, tisztá arany”. Fokozatosan kibomló tulajdonságai egyre inkább tartalommal töltik meg nevét is.

A szoros értelemben vett beszélő nevek tehát -- az elemzett művek alapján -- kétféleképpen lehetnek:

1. A névnek értelmi eleme kerül előtérbe /az érzelmi elem azt erősíti/, s a darabban az író ezt az elemet bontja ki. A darab a névválasztás igazolása.

2. A névnek érzelmi-asszociatív eleme kerül előtérbe /az értelmi elem háttérbe szorul/, s a darabban az író ezt az elemet tölti meg tartalommal. A darab igazolása a névválasztás.

3. A szoros értelemben vett beszélő névnek akár értelmi, akár érzelmi-asszociatív eleméhez bizonyos komikai elem is kapcsolódhat, s az egy komédiában feltétlenül erősíti az előbb

felsorolt elemek hatását. A névnek azonban lehet komikai eleme az elsődleges, sőt beszélhetünk önmagában elsődlegesen komikus irodalmi névről.

Amikor A kérőkben Károly meglepetten ismerteti Perföldy levelét, az abban szereplő teljes név -- „Perföldy Tóbiás Jakab, Juris utrisque: et Philosophiae Doctor és felesküdt ügyész” -- nagyszerű szituációba ágyazottsága, hosszúsága, a magyar és idegen szavak keveredése miatt komikus hatást kelt. De Margit bemutatkozása is hasonló hatást vált ki az olvasóban vagy nézőben: „boldogult tekintetes nemes nemzeti és vitézlő Kukoróczy úrnak több nemes vármegyének az elsőik közül való táblabírájának hátra maradt özvegye”. Ebben az esetben a névnek önmagában -- hangutánzó jellegénél fogva -- is van komikai ereje /Kukoróczy/, s ez az erő csak fokozódik azáltal, hogy a név kimondása a címek felsorolásának egyre hömpölygő, fokozódó dagályát, emelkedettségét kívánja betetőzni, ugyanakkor annak ellenpontjává válik.

Önmagában humorforrás az is, amikor Perföldy inasa, Tamás gazdája deákosságát igyekszik utánózni, s megemlíti Princis Pál-t, akinek „több testvéreknek kell lenni; mert minden untalan más-más jön hozzá /ti. Perföldyhez/, kit annak nevez”. A néző azonnal tudja, hogy Tamás kire gondolhat. A principális szó és a belőle alakított személynév, Princis Pál hangalakjának hasonlóságából fakadó humort Kisfaludy nagyszerűen használja fel egy drámai alak jellemzésére.

4. Az eddigi elemzések feltehetőleg bizonyították, hogy egy irodalmi név több szempontból is nevezhető beszélő névnek. A név „beszélhet” a puszta jelentésével, de „beszélhet” a benne rejlő komikai erővel és hangulatával, zeneiségével is.

Minden közzónál, de tulajdon- vagy személynév esetében is „két külön oldalt, illetve összetevőt kell megkülönböztetni: egyfelől egy meghatározott hanganyagot, mely sokféleképp differenciált és különböző módokon rendezett, másfelől a vele „összekapcsolt” értelmet. Ezek minden nyelvi képződményben szerepelnek, teljesen függetlenül attól, hogy milyen funkciót tölt be a pszichikai individuumok közötti nyelvi érintkezésben

vagy például egy irodalmi műben" /Roman INGARDEN: Az irodalmi műalkotás. Bp., 1977. 43/.

S bár e két oldal merev szétválasztása meglehetősen nehéz, azt feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy „a teljes jelentés több, mint a fogalom maga, mert a hangtest által felkeltett vagy felkelthető képzetek állománya nem korlátozódik pusztán a fogalomra, annak jegyeire. A teljes jelentésnek központi magva a fogalmi tartalom, de rajta kívül különféle velejárok is benne foglalhattnak" /DEME L.: A beszéd és a nyelv. Bp., 1978. 102/.

Ilyen velejárok a szóhangulat, vagy konkrét témánk esetében a névhangulat vagy névvarázs.

A nevek hangulati eleme szerephez juthat a szoros értelemben vett beszélő nevek vagy a komikus nevek esetében is; meghatározóvá természetesen akkor válik, ha a választott személynév vagy nem, vagy csak nagyon elhomályosultan tartalmaz értelmi elemet, illetve ha a szerzőnek nem -- komédiánál sem -- elsődleges célja a komikus hatás keltése a név megválasztásánál. Kisfaludy alakjai vezeték- és keresztnéveinél szinte kivétel nélkül rövid, kéttagú nevet választ. Vezetéknevet a szoros értelemben vett beszélő neveknel szerepeltet, de ott is a két szótagból álló névhez kapcsol valamilyen névképzőt /Hósváry, Baltafy, Szélházy, Perföldy, Lombai, Kényesi/.

A névhangulat a szoros értelemben vett beszélő neveknel és a komikai neveknel is az azokban rejlő alapvető elem erősítését szolgálja. A szerző ezzel is az alak egy-egy jellegzetes tulajdonságát kívánja külön hangsúlyozni, a darab szatirikus élet ezzel is növelni. A névalkotás tehát az alapvető írói szándékot tükrözi.

Kisfaludy a szoros értelemben vett beszélő nevek alkalmazásával a vezetéknevet kapó szereplőket ugyan kiemeli a hétköznapibb alakok sorából, de ezzel csak egy-egy tulajdonságukat, komikai hatásukat, a darab szatirikus élet növeli. Ez az alapvető írói szándék meghatározza, hogy sem összetett, bonyolult jellemek szerepeltetéséről, sem az ezt tükröző nevek alkalmazásáról Kisfaludy Károlynál nem beszélhetünk.

Ezt az egyszerűsége törekvő, nagyon koncentrált karakter- és névalkotást a magán- és mássalhangzók arányából, megválasztásából fakadó névhangulat is segíti. A mássalhangzók túlsúlya, halmozása bizonyos darabosságot, nehézkességet sugall, főleg a hangalakjában is sokkal egyszerűbb és zeneibb elnevezést viselő többi szereplővel való összevetésben. A mássalhangzók túlsúlyát nem véletlenül és csaknem kivétel nélkül az értelmi elemet is tartalmazó szoros értelemben vett beszélő neveknel figyelhetjük meg. De azokon belül is egyes szereplők nevében ösztönösen a súvító, önmagában elidegenítő hatású spiránsok /Szélházy, Kényesi/ kerülnek előtérbe, máshol meg a kemény zöngétlen explozívák hatását azonnal letompítják azok zöngés párjai, vagy az ügyesen enyhítő nazálisok és laterálisok. /Baltafy, Lombai, Perföldy/. A mássalhangzók túlsúlyának idegenszerűséget sugalló árnyalatára jó példa Szélházy inasának, Vilhem-nek a neve.

A keresztnemek alkotásánál Kisfaludy a rövidség mellett előszeretettel alkalmazza a CVCVC képletet. Vagyis kedveli a magánhangzó-mássalhangzó váltakoztatást, s a nevet rendszerint mássalhangzóval zárja. Az igazán jellegzetes és főleg női típusoknál azonban inkább a nyitott formát használja /Máli, Lidi, Luca, Lina/. Ezeknél a neveknel a mássalhangzók a névhangulat szempontjából vagy közömbösek, vagy feltűnően és következetesen lágyak, hiszen azokról a szereplőkről van szó, akik a néző rokonszenvétől kísérvé harcolnak a fenyegető apai „plánus” beteljesülése ellen. Ezt segíti a magánhangzók elrendezése is. Lidi nevének két vidámságot, játékoságot, felszabadult életrevalóságot tükröző i-je nagyon jól összhangban van azzal a figurával, aki A kérők-ben a legnehezebb helyzetből is kivágja magát, akit nem hat meg sem a szerelmesek durcássága, sem Baltafy látszólagos eltökéltsége vagy, akit a Csalódások-ban úgy ismerünk meg, mint aki „nem elragadó szépség ugyan, de kellemes”.

E névalkotási mód tónusában szelídebb, visszafogottabb árnyalatának képviselője: Elek. Nevében ugyanúgy két egyforma illabiális, palatális magánhangzó szerepel, de mivel ez a két magánhangzó nyíltabb, ezzel bizonyos szelídséget, visszahúzó-dottságot sejtet. Ennek újabb fokozatát jelenti Károly neve, akinek „magánhangzói” már egyértelműen komolyságot, irodalmiasságot sugallnak. Teljes nevének hangulata -- Várhalmi Károly -- ezt az érzést csak erősíti a dobogó, romantikusan hömpölygő, borongós hangulatot árasztó legalsó nyelvállású veláris magánhangzókkal. Nem csoda, ha az ilyen nevet viselő irodalmi alak romantikus lelkesültséggel rajong szerelmeséért, a „nemesebb érzeményért”, az antik szépségért, egy szép költeményért, de aki ugyanakkor „hazáját kívánja előbb megismerni”, mielőtt a külföldről lelkesedne.

Folytathatnánk még a sort, hiszen csaknem minden névről valamilyen hangulati benyomás elmondható. Érzéseinket igazolhatnánk még a veláris és palatális magánhangzók vegyüléséből fakadó különleges jellemfestési eszköz, a nevek lejtésének, a hangok zeneiségének, az ún. kemény és lágy, sima és érdes más-salhangzók, vagy a sötét és világos magánhangzók szerepének elemzésével. De talán az eddigiek is szemléletesen bizonyítják, hogy a választott nevekben rejülő és azokból sugárzó hangulat egyrészt erősítheti, érzékletesebbé teheti a névből fakadó értelmi elemet, másrészt helyettesítheti azt. Az irodalmi név által sugallt képzetkeltő, hangulatfestő erő szintén a figurával kapcsolatos valamilyen viszonyulásra készíti a nézőt, az olvasót. E képzetnek, hangulatnak az igazolása, kibontása a darab folyamán alkalmazott nagyon sok és jól megválasztott írói eszköz használatával jöhet létre. Az irodalmi névadás mindenképpen része az alkotás folyamatának.

VILCSEK BÉLA